

La dècada dels seixanta, de les processons a la platja

Després de la victòria militar de Franco l'abril de 1939 es va instaurar a l'estat espanyol una etapa política, econòmica i social controlada per aquell dictador i que va durar fins a la seva mort el 20 de novembre de 1975. A grans trets es poden distingir tres grans etapes del franquisme.

Una primera etapa que va des de 1936 fins a meitats dels cinquanta i que es va caracteritzar per un predomini d'una ideologia feixista i una economia autàrquica marcada per una forta repressió, l'exili i la clandestinitat. Foren els anys de la no bel·ligerància durant la Segon Guerra Mundial però amb la División Azul al front de Rússia, de la pressió internacional, del bloqueig econòmic i també de la resistència a l'exili i a l'interior a través del maquis (1).

Foren anys d'exaltació del nacionalisme espanyol, d'un control religiós, d'una forta repressió cultural però el que més recorden els que ho van viure és que foren els anys de fam, d'estraperlo, de les cartilles de racionament, de les

restriccions elèctriques i de salaris baixos. En definitiva, anys de fam i de penúria.

La segona etapa va des de meitats dels cinquanta i fins a l'any 1971. Es va caracteritzar per una liberalització econòmica, per renovacions econòmiques però no polítiques, per grans canvis socials i una resistència i recuperació cultural.

La tercera etapa des de 1971 fins a la mort de Franco va anar marcada per una crisi del sistema i l'agrupament de l'oposició democràtica amb l'objectiu d'instaurar un canvi polític.

El present article es centra en l'anàlisi de la segona etapa principalment la dècada dels seixanta que va marcar un canvi de la societat espanyola i catalana que va passar de ser un estat subdesenvolupat i amb una pautes culturals molt tradicionals a un altre estat amb una recupera-

ció econòmica i una obertura de les idees liberals que a Europa ja es donaven des de feia dècades però no a una obertura política ja que el règim va mantenir la seva política dictatorial i va prescindir de formes polítiques pròpies de les democràcies occidentals.

Canvis polítics

A meitats de la dècada dels cinquanta els grups polítics de catòlics militants van augmentar la seva influència dins del règim amb un intent de evolucionar. L'esforç per evolucionar va topar amb molts obstacles que es van materialitzar en el que es coneix com la crisi de

1956, provocada per diferents fets. En primer lloc hi va haver una forta agitació de la Falange que fins aleshores havia tingut el màxim poder dins dels òrgans de l'estat. L'entrevista de Franco i Joan de Borbó que va acceptar enviar el seu fill Joan Carles a Espanya per cursar estudis superiors i la carrera militar d'aquest va preocupar als falangistes que tenien por de perdre la influència que gaudien si la monarquia donava suport a Franco.

D'altra banda el Marroc era un altra focus de tensió. El protectorat del nord d'Àfrica mantingut des de 1912 era una de les últimes colònies d'un imperi i un element simbòlic del règim franquista ja que des d'allà s'havia iniciat la sollevació militar. Els rumors d'una declaració d'independència feien perillar aquest reducte colonial que es va perdre definitivament el 1956, excepte les ciutats de Ceuta i Melilla.

Joaquín Ruiz-Giménez (1913-2009), ministre d'Educació. ARXIU ARB

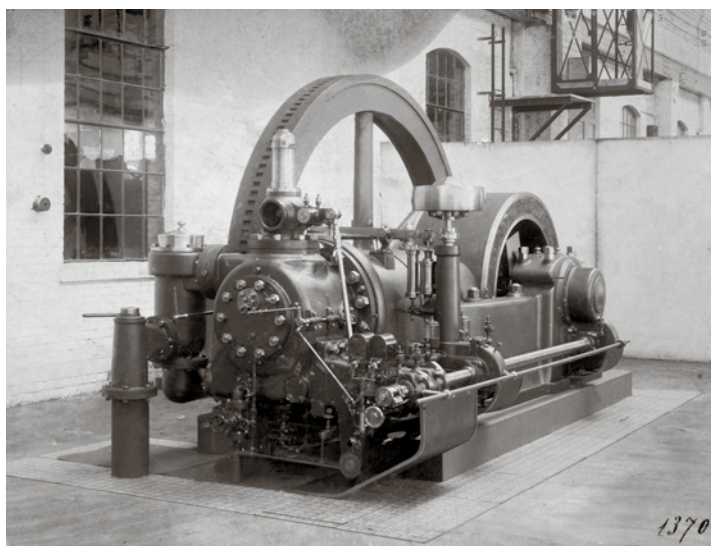
En tercer lloc hi va haver aldarulls d'estudiants contra la política del ministre d'Educació, el democratacristià Joaquim Ruiz-Giménez que van acabar en greus enfrontaments entre estudiants i grups paramilitars falangistes a la Facultat de Dret de Madrid. Els falangistes manifestaren la seva oposició als ministres catòlics i la seva política als projectes de restauració monàrquica.

Els militars, temen un cop d'estat, van pressionar a Franco perquè reaccionés i aquest, com era costum, va castigar les dues parts i va destituir els ministres catòlics i els càrrecs falangistes.

La crisi de 1956 agreujada per la difícil situació econòmica del país va demostrar la impossibilitat de conciliar la ideologia del Movimiento amb el liberalisme econòmic i la necessitat del règim de buscar noves fórmules polítiques. Al començament de 1957 Franco va nomenar un nou Govern en que figuraven Carrero Blanco, cada vegada amb més pes polític

Màquina de vapor. ARXIU ARB

i home de confiança del dictador, un carlí, un militar i un nou grup de polítics que es caracteritzaven per la seva relació amb l'Opus Dei i la seva ideologia tecnòcrata. Franco volia reforçar el règim i crear una nova base social a partir de l'èxit econòmic que compensés la falta de llibertats i l'autoritarisme. Es tractava de fer reformes econòmiques per no haver-ne de fer de polítiques. I per això va escollir l'opció econòmica liberal que defensaven dins del sistema els membres de l'Opus Dei (2).

Eren tecnòcrates perquè estimulaven el desenvolupament econòmic introduint hàbits de racionalització i eficàcia tècnica propis de les empreses capitalistes mitjançant un programa inspirat en el liberalisme americà:

- Obertura a capitals estrangers. Les grans multinacionals es van instal·lar en les principals zones industrials del país com Catalunya, País Basc i zona de Madrid donaven feina a molta gent a la vegada que aportaven tecnologia i divises.
- Emigració. Les reformes econòmiques del Pla de liberalització va obligar que molts espanyols marxessin a treballar als principals països de l'Europa Occidental perquè hi havia feina. Es tractava, majoritàriament, d'una emigració masculina temporal que enviava diners –divises– a la família que estava aquí al cap d'uns anys tornava.
- Turisme. L'arribada massiva del turisme de sol i platja va ser un dels grans aportadors de divises a l'economia espanyola i que va

Escrivà de Balaguer fundador de l'Opus Dei. ARXIU ARB

Fraga Iribarne, ministre de turisme, banyant-se a la platja de Palomares. ARXIU ARB

ajudar a reequilibrar una balança de pagaments deficitària per que s'havien de comprar béns d'equip i tecnologia doncs la indústria nacional era completament arcaica i obsoleta.

Si a aquesta injecció de divises hi afegim uns salaris baixos, una conflictivitat social reduïda o nul·la per la prohibició de sindicats de classe i de vagues és lògic que es produís un gran creixement de la indústria i dels diferents subsectors.

De 1957 a 1973 els diferents governs, ocupats per una majoria de membres de l'Opus i amb una política liberal, integraren Espanya en el sistema econòmic mundial i aconseguiren el reconeixement internacional del règim i la superació del desfasament respecte de la resta d'estats de l'Europa occidental a través d'un gran creixement econòmic –que el règim va magnificar constantment– marcat pel Pla d'Estabilització i per diferents “Planes de Desarrollo”.

Dels dinou membres del Govern de 1969, deu eren de l'Opus o simpatitzants, amb les carteres amb més pes econòmics (3). Aquest ascens va provocar el desplaçament dels homes del Movimiento dels llocs de responsabilitat i la Falange va quedar reduïda –a partir d'aquest moment– en un sistema de mobilització del franquisme (concentracions de

suport al règim) però sense responsabilitats econòmiques.

Políticament els seixanta i primers dels setanta van estar marcats per reivindicacions socials de la població i de l'oposició interior i exterior. Davant d'aquesta pressió el govern va fer algunes tímides reformes per aflluïxar-la però sense tocar els principis de la democràcia orgànica.

Alguns exemples d'aquests petits canvis són la Llei dels Convenis Col·lectius que permetia que empreses i obrers fixessin el preu dels salaris i no el govern com fins aleshores; la Llei orgànica de l'Estat que permetia elegir una part dels procuradors a Corts pels caps de família o les dones casades o la Llei de Premsa que suprimia la censura prèvia però mantenia mecanisme de control per part del govern.

D'altra banda el règim seguia obstinat en mantenir unes formes polítiques pròpies molt allunyades de les democràcies occidentals europees. La Llei dels Principis Fonamentals del Movimiento si bé va eliminar els punts de la Falange com a principis de l'estat va continuar prohibint els partits polítics, els sindicats de classe –només estava autoritzat el sindicat vertical– i el sufragi universal. La Llei sindical reforçava el sindicat vertical i finalment la Llei Orgànica de l'Estat preparava la designació de Juan Carlos Borbon

com a successor de la democràcia orgànica.

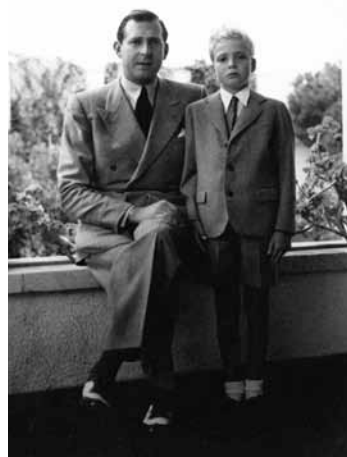
La victòria dels monàrquics sobre els falangistes es va refermar el juliol de 1969 quan les Corts van declarar Joan Carles successor de Franco, com a cap d'estat, amb el títol de rei però amb menys poder (3).

L'oposició política

Els partits polítics, malgrat la forta repressió, es va organitzar clandestinament per resistir la dictadura, tot i els freqüents empresonaments, judicis i penes de mort d'alguns dels seus militants.

L'oposició es va convertir en un moviment que va aplegar sectors més amplis de la societat que podríem sintetitzar en quatre nivells: polítics, obrers, estudiants i intel·lectuals.

A nivell polític a partir de finals dels cinquanta es va produir un canvi d'oposició activa al franquisme de l'exterior a l'interior. Els partits de l'exili –socialistes (PSOE), comunistes (PSUC), Esquerra Republicana (ERC), Front Nacional (FNC), Moviment Socialista (MSC)– es reorganitzaren de manera diferent dins l'Estat i és que com més anys passava més divergent era la visió del país des de dins o des de fora. A més es van crear nous grups, alguns dels quals adoptaren la lluita armada com a forma d'enderrocar el règim, per exemple ETA, grup independentista basc nascut arran d'una escissió del Partit Nacionalista Basc que des de 1966 va radicalitzar la posició exigint la independència total d'un gran Euskadi integrat també per Navarro i els Pirineus atlàntics francesos (4). A més, es va crear una oposició política formada per gent que havia col·laborat amb el Movimiento (socialdemòcrates, monàrquics o democratacristi-

El comte de Barcelona amb el seu fill Joan Carles. ARXIU ARB

ans) que demanaven el restabliment de la democràcia.

A Catalunya el capdavanter en la lluita política contra el règim va ser el PSUC, partit que va tenir una gran influència entre universitaris, obrers, intel·lectuals i moviments veïnals. El 1962 es va crear el Front Obrer de Catalunya (FOC) i el 1968 el Partit Socialista d'Alliberament Nacional (PSAN) entre altres. L'oposició política cada cop més organitzada va iniciar una actuació política unitària per preparar-se per a després de Franco. El 1969 es va crear la Comissió Coordinadora de Forces Polítiques de Catalunya integrada pels principals partits catalans (ERC, FNC, MSC, PSUC i UDC) que proposava una alternativa democràtica, el reconeixement de les llibertats individuals i sindicals, el dret de vaga, una amnistia general, el restabliment de l'Estatut dels anys trenta i la convocatòria de Corts Constituents.

Aquesta entesa política i les diferents accions que va protagonitzar una part de la societat dels anys seixanta van possibilitar la constitució de l'Assemblea de Ca-

Emigrants a l'estació de França.
ARXIU ARB

El PSAN es va fundar el 1968.
ARXIU ARB

tunya (1971) en que conflüen partits polítics, sindicats, universitaris, moviments venals, etc.,

A nivell sindical el moviment obrer presentava una gran diversitat. Els comunistes van aprofitar al màxim les possibilitats d'actuació dins dels sindicats oficials franquistes –el sindicato vertical– per presentar candidatures a través del nou sindicat de classe il·legal de Comissions Obreres a les eleccions de 1968. Aquest sindicat s'havia creat el 1964 i va practicar una política diferents a la dels sindicats tradicionals. Es va descartar l'organització tancada i dirigida per una minoria com la CNT i l'UGT i es va apostar per l'autonomia del militant comu-

nista perquè apliques la política del partit en el seu lloc de treball i fomentés la creació de comissions de treballadors a les empreses. El sindicat socialista UGT va anar eixamplant el seu camp d'acció mentre que el sindicat anarquista CNT es va veure molt perseguit amb l'empresonament d'un gran nombre de comitès centrals i juntament amb els canvis socials li van fer perdre la importància que va tenir des dels anys deu fins als quaranta. Així mateix es va formar la Unió Sindical Obrera (USO) a partir de moviments d'Acció Catòlica que el 1966 es fusionaria amb l'UGT i el Sindicat Obrer Català (SOC) si bé el 1971 es separarien de nou.

La conflictivitat laboral va aug-

mentar molt en la dècada dels seixanta. El 1962 hi va haver vagues en solidaritat amb els miners asturians, mentre que el conflicte de l'empresa Siemens va iniciar un seguit de grans vagues que al llarg d'aquests anys van caracteritzar les zones industrials de Catalunya, sobretot el cinturó industrial de Barcelona. Entre altres cal destacar la vaga de la Maquinista, ENASA, AEG, Harry Walker, etc. El cas més conflictiu es va produir l'any 1971 amb la mort d'un obrer a la SEAT a causa de les ferides que va rebre en l'assalt policial a l'empresa, ocupada per treballadors.

La conflictivitat laboral també es va produir al Berguedà encara que d'una manera encoberta. Als anys seixanta es produïren vagues per aconseguir millores laborals al sector de la mineria a CBSA i Carbons Pedraforça SA, moltes vegades mitjançant mètodes com vaga dels braços caiguts o baix rendiment. En el sector tèxtil, amb un fort control patronal, es donaren alguns conflictes puntuals doncs a primers dels seixanta ja van començar a tancar algunes fàbriques com Cal Casas de Puig-reig, la Plana a Olvan o les filatures de Berga si bé no hi va haver conflicte i pressió social perquè es va produir la primera emigració cap a les zones de l'àrea metropolitana que experimentaven un gran

creixement econòmic i absorbien molta mà d'obra.

A nivell estudiantil l'oposició al règim es va organitzar amb el Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona (SDEUB). La seva constitució va provocar els fets de la Caputxinada (1966), convent de Sarrià on s'havien reunit estudiants, professors i intel·lectuals per fer l'assemblea constituent i van ser encerclats per la policia i al cap de dos dies de setge foren detinguts. A partir d'aquest moment la Universitat es va convertir en un dels principals focus de tensió, tots els conflictes laborals o repressius trobaven ressò en el món universitari. La imatge de la Policia Armada, coneguda popularment com a grisos, reprimint manifestacions d'estudiants en els campus universitaris fou un fet habitual en els últims anys del franquisme.

I és que el sistema educatiu tradicional, rígid i tancat entrava en contradicció amb una societat que marxava, gràcies al creixement econòmic, cap a una democràcia, ajudada per conflictes generacionals d'àmbit universal com els que van passar el maig de 1968 a França i que es coneix amb el nom del maig francès.

A nivell intel·lectual cal destacar el paper d'una part de l'esglé-

sia catalana en aquests anys. La importància sociològica del catolicisme era determinant doncs el règim havia fonamentat un dels seus principis ideològics en la religió. No cal oblidar que un dels punts de suport del règim va ser una gran part de l'Església catòlica que s'alineà amb els vencedors i va legitimar des del punt de vista religiós i moral l'aixecament militar. La guerra civil va ser la Cruzada, les monedes portaven l'encunyació Caudillo de España por la Gracia de Dios, Franco entrava a les catedrals sota pal·li privilegi reservat només a les jerarquies eclesiàstiques que portaven la custòdia i des de 1946 Franco tenia el dret de presentar candidats als diferents bisbats espanyols.

La celebració del Concili Vaticà II a primers dels seixanta va ajudar a la renovació d'una bona part de l'Església catalana que va canviar la seva línia tradicional per una visió més progressista i pluralista de la vida i la societat que la féu incompatible amb els principis antidemocràtics i autoritaris del règim. Hi va haver eclesiàstics que assumiren posicions antifranquistes i les reunions de l'oposició molts cops es feren en locals de parròquies urbanes i rurals. Aquest fenomen també es va donar en algunes parròquies del bisbat de Solsona que varen actuar com a centres aglutinadors d'oposició al règim i de punts de defensa de la cultura i les tradicions catalanes.

Exemples d'aquest trencament són les declaracions de l'abat Escarré al diari Le Monde el 1963 criticant el règim, la campanya Volem bisbes catalans! com a resposta al nomenament d'un bisbe castellà a Barcelona i una manifestació de capellans (1966) per protestar contra les tortures.

Canvis culturals

El desenvolupament econòmic, l'augment de la capacitat adquisitiva d'una bona part dels ciutadans, la influència de les conductes diferents dels estrangers a través del turisme, els nous mitjans de comunicació –principalment la televisió– van provocar grans canvis en la societat catalana dels anys seixanta.

Temps de manifestacions.
ARXIU ARB

El cotxe d'una dècada.
ARXIU ARB

A tot això cal afegir l'increment de dones solteres al mercat del treball, un major accés a l'educació que obligava des de 1964 a escolaritzar els nois i noies fins als catorze anys; el descens de les pràctiques religioses, les revoltes generacionals contra els adults, una lleu liberalització de la moral sexual amb l'aparició de les píndoles anticonceptives i la imitació de pautes de conducta estrangeres. Tots aquests fets van fer trontollar la dictadura (5).

Els seus principis bàsics: la jerarquia i l'obediència (contestada per les noves generacions); un catolicisme integrista (la societat cada vegada qüestionava més els dogmes religiosos tradicionals i se secularitzava sobretot en els

nuclis industrials) i el model de la família autoritària (noves formes de vida qüestionaven la societat tradicional) van ser criticats per unes generacions nascudes després de la Guerra Civil i preocupades per millorar el seu nivell de vida i obtenir més llibertats.

Per això, el títol de l'article vol reflectir aquest canvi. Varem passar de fer processons pels carrers als anys cinquanta a fer processons a la carretera per anar a la platja a finals dels seixanta.

Podem diferenciar tres tipus de cultura, l'oficial, la de masses i la de l'oposició.

La **cultura oficial** en castellà es distingia pel control i la influència que exercia sobre els mitjans de comunicació de masses. La radio vivia anys d'esplendor amb els serials o radionovel·les (Ama Rosa, Simplemente María), concursos (Lo toma o lo deja, Inocente o culpable), consultoris (Consultorio de Elena Francis), esports (Carusel Deportivo), programes solidaris (Ustedes son formidables, Operación Plus Ultra) o d'enllaç amb els emigrants (De España para los españoles) mentre que les notícies eren controlades pel règim mitjançant el monopoli de Radio Nacional de España i el seu "Diario hablado", de connexió obligada per a totes les emissores públiques i privades. I si un volia estar informat del que passava realment calia connectar amb la BBC o, amb menys rigor, Radio Pirinaica.

La premsa, tot i alguns intents oberturistes de la Llei de Premsa

de Fraga Iribarne, estava censurada i les multes, segrests d'edicions i suspensions per haver infringit las leyes fundamentales eren constants. Als diaris amb llarga història com La Vanguardia, El Correo Catalan, Diario de Barcelona, el Noticiero Universal, s'hi van afegir altres de nova creació com Tele-Expres i revistes com Destino, Serra d'Or, Tele-Estel, Oriflama, Presència, Canigó entre altres. A moltes ciutats hi havia un diari local controlat per la gent del Movimiento de la localitat.

Però el mitjà de comunicació de la dècada dels seixanta va ser la televisió. L'any 1959 van arribar a Catalunya les primeres emissions de Televisión Española que funcionava des del 1956. Programes musicals, concursos, pel·lícules, telesèries americanes i el telediari, en blanc i negre, i controlat per la censura, formaven part de la programació diària de l'únic canal que hi havia.

El 1966 va aparèixer un segon canal (TVE 2), coneguda al principi com UHF.

La televisió va tenir un paper decisiu en la divulgació de noves formes de vida i costums doncs la gent, sobretot en el medi rural, veien altres realitats i maneres de viure. A la vegada la televisió va provocar una uniformització dels comportaments culturals.

La **cultura de masses** estava dominada pels valors ideològics del règim, si bé cada vegada més qüestionats, i pel missatge de la societat de consum, sobretot nord-americana.

De mica en mica la societat va abandonar els dogmes religiosos, es va secularitzar i va adoptar pautes de conducta estrangera com la música (twist, rock), els músics (Elvis, Beatles, Rolling Stones), discoteques, begudes com la Coca-Cola, pel·lícules americanes, actors estrangers, peces de roba com el biquini, els pantalons femenins o la minifaldilla; pràctiques anticonceptives i canvis en la relació entre homes i dones.

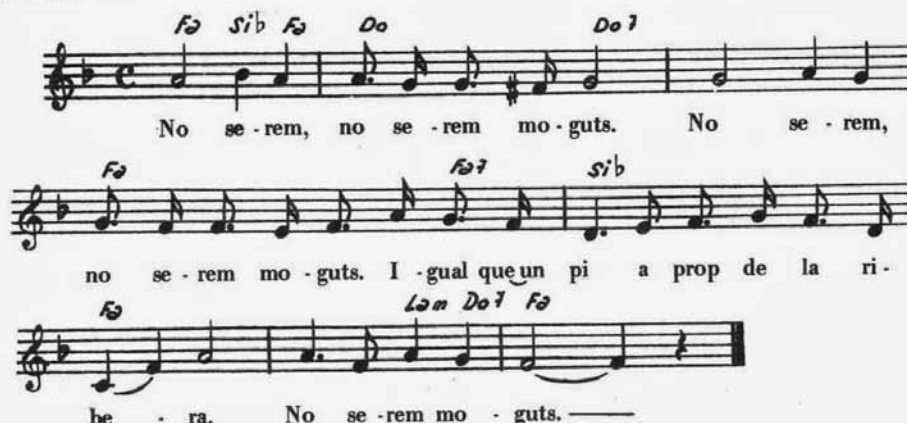
La **cultura de l'oposició** va deixar els plantejaments de resistència que havia practicat en els anys quaranta i cinquanta i va intentar adreçar-se a les majories. Un dels fenòmens culturals d'ampli abast i que es va

Adap. Francesc Boix
Negro spiritual

No serem moguts

We shall not be moved

Un espiritual negre oblidat que es va revitalitzar, a Nord-amèrica, cap als anys 1930, com a cant apte per als sindicats. Malgrat l'ús excessiu que se n'ha fet, continua tenint un gran valor com a cant ocasional.

convertir en el principal vehicle de normalització lingüística i de conscienciació catalanista va ser el moviment de la Nova Cançó. El moviment va començar l'any 1961 amb la constitució del grup Els Setze Jutges (Espinàs, Pi de la Serra, Serrat, Llach, Maria del Mar Bonet entre altres) i va continuar amb Raimon, Grup de Folk, Ovidi Montllor, Pau Riba, Jaume Sisa, etc. així com un gran nombre de cantants i conjunts que a través de recitals – moltes vegades prohibits i amb cançons censurades – per totes les ciutats i pobles de Catalunya va posar en relleu la dimensió sociopolítica del fenomen. La Nova Cançó va rebre el suport de la burgesia nacionalista que li va donar la infraestructura necessària per que pogués actuar com a eina de referment cultural i nacional.

Altres accions varen ser la constitució d'Òmnium Cultural, de la Delegació de l'Ensenyament del català, Gran Enciclopèdia Catalana i la creació de noves editorials que publicaven en català.

Societat del seixanta versus societat de consum

El desenvolupament industrial dels seixanta va provocar un augment salarial que va incidir directament en la majoria de la població, sobretot la urbana, ja que majoritàriament era assalariada. Malgrat l'augment dels

salariis l'existència d'una inflació important va fer que la millora real dels treballadors només fos possible fent jornades laborals molt llargues, hores extres o amb la pluriocupació.

La dècada dels seixanta van ser els anys en què Catalunya va entrar de ple dins la societat de consum amb la disminució de les despeses destinades a alimentació i l'augment de l'oci i diversió. El consum era una aspiració prioritària per a un poble sotmès durant molts anys a la subsistència i les cartilles de racionament i l'estraperlo i, per això, comprar l'equipament electrodomèstic, un cotxe i, el summum, un pis eren els símbols fonamentals d'èxit, d'ascens social i d'integració en la societat capitalista.

A mesura que augmentaven els estalvis d'una família, s'abandonava la nevera de gel i es comprava un frigorífic; es deixava d'anar a rentar roba als safareigs col·lectius dels pobles o als terrats de les cases i es comprava la rentadora; la cuina de carbó era substituïda per la de gas a les grans ciutats i per la típica bombona de butà als pobles i ciutats petites, i la ràdio que havia estat fins aleshores el canal de comunicació de la postguerra era arraconada per un nou invent que va esdevenir el símbol per excel·lència de la societat de consum: el televisor en blanc i negre i per això se li destinava un lloc privilegiat de la

**No serem moguts,
tot un crit de revolta**

casa: l'espai central del moble del menjador.

Altres aparells foren la planxa elèctrica, el pal de fregar el terra, les estufes elèctriques, la bateadora, el tocadiscs o el transistor entre altres que significaren una millora de vida de les condicions de la població, principalment de la dona que era la que s'encarregava de la majoria de les feines domèstiques.

Més endavant, un altre símbol de la societat de consum va ser la compra del cotxe que va esdevenir un dels somnis de la majoria dels ciutadans de les classes mitjanes i populars (6).

La generalització del seu ús va permetre major mobilitat de la població i la pràctica social de les sortides de caps de setmana cap a la platja, la muntanya o les segones residències que van començar a aparèixer en molts llocs del país.

Una vegada aconseguit el pis en propietat el consum es va orientar cap al nou fenomen de les urbanitzacions, construïdes moltes vegades de forma anàrquica, sense panificació i mancades d'equipaments i de les mínimes infraestructures. Moltes urbanitzacions tenen el seu origen en cases d'autoconstrucció aixecades els caps de setmana i les vacances.

El país amb una dècada havia canviat completament.

Notes

- (1). El maquis va ser un moviment de guerrilles antifranquistes amb el suport del Partit Comunista, del PSOE (Astúries) i de la CNT (a Catalunya) que veien la lluita armada com la solució per enderrocar el règim de Franco. L'Espanya dels vencedors va amagar l'existència d'aquesta oposició política i els va presentar com una colla de malfactors que calia eliminar. El 1948 el PC va abandonar la lluita armada i el 1963 ho va fer la CNT si bé va continuar la guerrilla urbana per part d'alguns guerrillers com el Faceries, Caracremada, Massana o els germans Sabaté fins el 1960.
- (2). El pensament d'Escrivà de Balaguer fundador de l'Opus era exercir els càrrecs oficials per fer un bon apostolat laic i no deixar els llocs de direcció de la societat en mans d'enemics de Deu o d'indiferents.
- (3). Joan Carles de Borbó, nét d'Alfons XIII i fill de Joan de Borbó va jurar en les Corts Orgàniques i en presència de Franco els Principios Fundamentales del Movimiento el 2 de juliol de 1969.
- (4). Un dels fets polítics amb més ressò va ser el judici a setze membres d'ETA a Burgos (1970) amb demandes de pena de mort i que va provocar mobilitzacions a l'estat espanyol i a l'estranger per evitar la sentència. A Catalunya l'Assemblea d'Intel·lectuals Catalans es va tancar al monestir de Montserrat.
- (5). L'Almirall Carrero Blanco, cap de govern i successor polític del dictador va dir el 1972 que "La moral de las gentes, al menos en lo que está a la vista (...) no es la moral de nuestras tradiciones patrias (...) la acción subversiva, a través de la corrupción de las costumbres, del erotismo, de la pornografía, de los espectáculos decadentes, de la literatura soez e inmoral y con harta frecuencia atentatoria a nuestros ideales políticos y patrióticos, está haciendo evidentes estragos".
- (6). La Sociedad Española de Automóviles de Turismo (SEAT) creada el 1950 per l'Institut Nacional de Indústria (INI) fou l'autèntic protagonista del fenomen de l'automòbil exemplificat amb el popular sis-centes. Aquest cotxe es va començar a construir el 1957 i va durar fins el 1973 amb una producció total de vuit-centes mil unitats.

Francesc Comas Closas
Geògraf-historiador